

УДК 343.98.067

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ В ЗЛОЧИНАХ,
ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 355 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

**CRIMINALISTIC CHARACTERISTIC OF THE PERSONALITY OF OFFENDER
IN CRIMES, UNDER ART. 355 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE**

Тихоненко В.М.,
*аспірант кафедри криміналістики
Національного університету «Одеська юридична академія»*

Статтю присвячено дослідженню даних про особу злочинця як елемента криміналістичної характеристики примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. Автор здійснює спробу визначити основні риси, притаманні злочинцю, який вчиняє злочин, передбачений ст. 355 Кримінального кодексу України. Основна увага приділяється конструюванню його криміналістичного портрету та визначенню функціональної затребуваності такої інформації.

Ключові слова: примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, криміналістична характеристика злочинів, спосіб злочину, обстановка злочину, особа злочинця, особа потерпілого.

Статья посвящена исследованию данных о личности преступника как элемента криминалистической характеристики принуждения к выполнению или невыполнению гражданско-правовых обязательств. Автор делает попытку определить основные черты, присущие преступнику, который совершает преступление, предусмотренное ст. 355 Уголовного кодекса Украины. Основное внимание уделяется конструированию его криминалистического портрета и определению функциональной востребованности такой информации.

Ключевые слова: принуждение к выполнению или невыполнению гражданско-правовых обязательств, криминалистическая характеристика преступлений, способ преступления, обстановка преступления, личность преступника, личность потерпевшего.

The article is devoted to investigation of data about the offender as an element of criminalistic characteristic of compulsion to fulfillment or nonfulfillment civil law obligations. The author has attempted to identify the main features which characterized the criminal who commits an offense under art. 355 of the Criminal Code of Ukraine. The focus is on designing his criminalistic portrait and determination of the functional relevance of such information.

Key words: coercion to fulfillment or nonfulfillment of civil obligations, criminalistic characteristics of crimes, modus operandi, crime situation, criminal identity, victim's identity.

Останнім часом у зв'язку з погіршенням економічного й соціального стану населення збільшилася кількість випадків невиконання особами цивільно-правових зобов'язань. Вказана тенденція обумовила ріст злочинних дій, спрямованих на реалізацію примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. З наведеного вбачається, що функціонально затребуваним є розроблення ефективної методики розслідування злочину, передбаченого ст. 355 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

Найбільш інформативним для процесу розслідування є такий елемент методики розслідування як криміналістична характеристика злочину. У криміналістичній науці до змісту криміналістичної характеристики злочину традиційно включають досить велику кількість елементів. Однак слід зазначити, що центральним елементом криміналістичної характеристики будь-якого злочину є дані про особу, яка його вчинила, оскільки жодне кримінальне правопорушення не може бути реалізоване за відсутності людини, яка здійснює злочинну діяльність. З наведеного вище вбачається, що дослідження особи злочинця в межах криміналістичної характеристики примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань обумовлене потребами як науки, так і практики.

Дослідженням криміналістичної характеристики злочину та її структурного елемента – даних про особу злочинця, займалися такі вчені, як Т.В. Авер'янова, О.Я. Баєв, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.К. Гавло, В.Г. Гончаренко, А.В. Дулов, Є.П. Іщенко, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, В.Г. Лукашевич, Г.А. Матусовський, М.В. Салтєвський, М.О. Селіванов, В.В. Тищенко, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та інші.

Слід зазначити, що в сучасний період розвитку науки криміналістики такий елемент криміналістичної характеристики примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань як дані про особу злочинця недостатньо досліджений.

Метою статті є вивчення центрального елемента криміналістичної характеристики примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань – даних про особу злочинця.

Особа злочинця вивчається різними науками, такими як кримінологія, кримінальне право, психологія, психіатрія, соціологія, філософія та інші.

Можна погодитися з думкою Р.А. Ахмедшина щодо того, що криміналістична характеристика особи злочинця в структурі криміналістичного знання носить «наскрізний» характер, знаходячи своє відображення в усіх основних розділах криміналістики, у тому числі в теорії криміналістики (представляючи окремий випадок систематизації криміналістично-значимої інформації), у криміналістичній техніці (розкриваючи природу матеріальних слідів за допомогою з'ясування логічного зв'язку явищ «особистість злочинця – сліди злочину»), у криміналістичній тактиці (визначаючи зміст одного із структурних рівнів тактичного прийому; цей зміст зводиться до обліку сукупності особливостей психіки осіб, у вза-

ємодії з якими проводяться слідчі дії), у методиці розслідування злочинів (представляючи один із найважливіших блоків вихідної інформації, на базі яких конструюються нові окремі методики розслідування окремих груп злочинів) [1, с. 32].

Основним завданням криміналістичного встановлення особи є використання інформації для розробки тактики слідства [2, с. 28].

Як зазначав П.С. Матишевський, поняття «особа злочинця» охоплює широке коло соціально значущих властивостей (ознак) особи (соціально-демографічні, морально-психологічні, психофізичні), тобто комплекс його ознак: особисті властивості, його зв'язки й стосунки з іншими людьми, його моральний і духовний світ, індивідуальні особливості, його життєві установки [3, с. 35].

На думку Г.А. Густова, злочини вчиняються конкретними особами, які мають певну сукупність ознак, що характеризують їх в особистісному відношенні та є основою для їх визначення як суб'єктів посягання. Суб'єкт посягання є елементом системи злочину, конкретною особою, яка фактично вчинила суспільно небезпечне діяння, центральною фігурою в системі посягання. Від нього залежить створення, функціонування та розпад системи злочину. Він є продуктом суспільства, середовища, у якому виріс, виховувався, живе й працює. У нього є розум, воля, емоції, знання, потреби й навички, що визначають його відношення до дійсності, до своєї поведінки та вчинення злочинного посягання [4, с. 63].

Доцільною вбачається пропозиція О.Н. Колесніченко, що до комплексу ознак особи як елемента криміналістичної характеристики включаються всі ознаки, які можуть сприяти визначенню ефективних шляхів і методів встановлення, розшуку й викриття злочинця. Частина їх має не лише кримінально-правове значення (наприклад, попередні судимості), а й криміналістичне (наприклад, хитрощі злочинця, кримінальні навички). Зміст цього елемента криміналістичної характеристики визначається набором ознак, специфічних для осіб, які вчиняють злочини такого виду, і суттєвих для їх ефективного розслідування. Система ознак особи злочинця включає ознаки демографічні, а також ознаки, що відображають деякі моральні, психологічні особливості (наприклад, риси характеру) тощо [5, с. 29–42].

Р.С. Белкін вказував на те, що якщо підсумувати якості особистості, що є об'єктом дослідження кримінології, судової психології, наук кримінального й кримінального процесуального права, то на долю криміналістики залишиться дослідження таких відомостей:

а) соматичних і психофізичних властивостей особи, дані про які використовуються з метою розшуку й ідентифікації;

б) психофізичних властивостей особи, що визначаються й проявляються в способі вчинення злочину;

в) методики вивчення особи учасників процесу слідчим і судом, тобто методів і правил вивчення особи в практичних цілях кримінального судового провадження [6, с. 34–35].

Особистість злочинця, як зазначає В.А. Образцов, характеризується на основі різних ознак, які може бути об'єднано в декілька груп. Однією з таких класифікацій, на його думку, є розподіл ознак особистості на безпосередні незмінні ознаки біологічних властивостей (стать, анатомічна будова) та ознаки, які можуть змінюватися, є соціально обумовленими (освітній і професійний рівень, а також ознаки, які пов'язані зі змінами, які виникають під впливом на цього суб'єкта зовнішньої середовища (травми, шрами); ці ознаки можуть бути привнесені як самим суб'єктом (наприклад, для зміни зовнішності), так і всупереч його бажанню, під впливом соціальної сфери чи інших умов) [7, с. 41].

Криміналістичну структуру особистості злочинця можна уявити як таку, яка складається з певних елементів, а саме:

1) що містять такі соціально-демографічні ознаки, як соціальне походження й стан, сімейний стан і посада, національна й професійна належність, рівень матеріальної забезпеченості;

2) які визначають рівень розумного розвитку, освітньо-культурний рівень, знання, навички, вміння;

3) до яких входять моральні якості, ціннісні орієнтації й прагнення особистості, її соціальні позиції та зв'язки, інтереси, потреби, схильності, звички;

4) що формують психічні процеси, властивості та стани особистості;

5) що складаються із соціального змісту й прояву таких біофізіологічних ознак, як стать, вік, стан здоров'я, особливості фізичної конституції тощо [8, с. 101].

На думку В.А. Жбанкова, криміналістику цікавлять три елементи в особі злочинця: соціально обумовлені властивості, біологічно обумовлені властивості, психологічні риси [9, с. 13].

Вбачається доцільним погодитися з думкою В.В. Тіщенко, який вказує, що дані про суб'єкта (суб'єктів) злочину містять у собі різні відомості, що характеризують типову особистість злочинця, який вчиняє злочин певної спрямованості, і сприяють побудові версій щодо нього, його пошуку та встановленню. Криміналістично значущі властивості особистості злочинця можна поділити на три групи:

1) біологічні, що включають статеві, вікові, фізичні ознаки;

2) психічні, що свідчать про інтелект, емоційну й вольову сферу індивіда;

3) соціальні, що характеризують його суспільний статус, професійну належність, родинний стан, місце проживання, рід занять, взаємини з іншими людьми тощо [10, с. 62].

Криміналістичну науку цікавлять в узагальненому вигляді лише ті об'єкти, які беруть участь в акті відображення злочину та його учасників, а також результати цього відображення в навколишньому середовищі, що містять у собі інформацію про всі істотні обставини аналогічних подій, тобто лише те, що утворює інформаційну основу для розкриття, розслідування й запобігання злочину [11, с. 169].

Слід зазначити, що для реалізації примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань осо-

ба злочинця повинна бути пов'язаною з потерпілим цивільно-правовими зобов'язаннями: кредитор із цивільно-правового зобов'язання, тобто особа, на користь якої боржник повинен вчинити обумовлену зобов'язанням дію (або утриматися від певної дії); цесіонарій, тобто особа, на користь якої первісний кредитор уступив право вимоги; поручитель, який виконав зобов'язання й набув усіх прав кредитора за цим зобов'язанням щодо боржника в обсязі виплаченої цим поручителем суми; боржник під час солідарного зобов'язання, який виконав його повністю, щодо інших боржників на основі права регресу; будь яка інша особа, зокрема та, яка виконує «замовлення» кредитора [12, с. 67].

Значний інтерес становить зв'язок злочинця й потерпілого. Оскільки злочин, передбачений ст. 355 КК України, вчиняється щодо особи, яка пов'язана зі злочинцем зобов'язальними відносинами, то, як правило, особа потерпілого знає особу злочинця.

У разі виконання злочину на замовлення (виконавцем одноосібно, за попередньою змовою групою осіб, організованою групою) потерпілий може не бути знайомим з особами, які безпосередньо вчиняють злочинні дії, однак знати або здогадуватися про замовника їх здійснення. За результатами вивчення кримінальних проваджень вдалося встановити, що в 40% випадків кредитори діють не самостійно, а залучають до реалізації примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань «спеціалістів із вибивання боргів» – злочинну групу, яка діє за відповідну винагороду, що обчислюється у відсотковій ставці щодо суми боргу (вартості майна тощо). Також вдалося встановити, що учасниками такої групи, як правило, є особи, які вже неодноразово вчиняли злочинні дії (ст. 355 КК України), що свідчить про те, що до реалізації злочину залучаються «фахівці». Також це свідчить про наявність стійкої тенденції в учасників таких груп до рецидивності вчинення злочину, передбаченого ст. 355 КК України.

На підставі вивчення кримінальних проваджень вдалося встановити, що примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань здійснюється переважно особами чоловічої статі. Це пояснюється, по-перше, загальною зниженою кримінальною активністю жінок. По-друге, тим, що вимога виконати чи не виконувати договір, угоду або інше цивільно-правове зобов'язання з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, пошкодження або знищення їх майна за відсутності ознак вимагання має сприйматися потерпілим як реальна. Тобто вимога з боку осіб жіночої статі має менш загрозливий вигляд, ніж ті самі дії, вчинені особою чоловічої статі. Так, серед злочинців аналізованої категорії злочинів осіб чоловічої статі – 98%, жіночої – 2%. Перевага належить чоловікам у віці 25–45 років (55%), хоча це умовна кількість, оскільки статистичного звіту Міністерства внутрішніх справ України не існує, дані отримані на особистому дослідженні кримінальних проваджень.

Також необхідно встановити, що 43% осіб, які вчиняють примушування до виконання чи не вико-

нання цивільно-правових зобов'язань, знаходилися в стані алкогольного (наркотичного) сп'яніння.

Що стосується даних про освіту злочинця, то вони вказують на наявність залежності антисуспільної поведінки від рівня освіти й інтелектуального розвитку, які впливають на круг інтересів і потреб особи та можливості їх задоволення законним шляхом. Для досліджуваного виду злочину характерний середній рівень освіти. Спостерігається низький процент вчинення відповідного злочину особами з вищою освітою.

Загальний рівень освіти злочинця для досліджуваного виду злочину ілюструють такі показники:

- базова загальна середня освіта – 24%;
- повна загальна середня освіта – 42%;
- професійно-технічна освіта – 25%;
- базова вища освіта (бакалавр) – 6%;
- повна вища освіта – 3%;
- науковий ступінь – 0%.

Для характеристики особи злочинця важливе значення також має рецидивність вчинення злочину, передбаченого ст. 355 КК України.

Із загальної кількості осіб, які вчинили примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, 64% вчинили цей злочин уперше. Однак ці 64% можна ще розділити за критерієм наявності рецидивної злочинної поведінки взагалі. Так, із цих 64% осіб 68% раніше вчиняли злочини різного виду, і лише 32% взагалі ніколи не вчиняли будь-якого злочину. 36% осіб вчиняли раніше злочин, передбачений ст. 355 КК України.

Характеризуючи особу злочинця, неможливо оминати увагою мотиви вчинення примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань.

Саме мотив і мета переважно визначають психологічну природу поведінки. Самі по собі, без внутрішнього стимулу, не можуть зародитися ні думка, ні відчуття. У найбільш загальному розумінні мотивація розглядається як внутрішній стан організму, який стимулює особу вести себе певним чином [13, с. 178].

Дані про типові мотиви злочину дозволяють окреслити в загальному вигляді потреби злочинця, що наштовхують його на вчинення злочину, і в результаті встановити основні напрями розслідування [14, с. 258].

Говорячи про механізм злочинної поведінки, можна стверджувати, що мотивом є почуття (переживання), яке перетворилось на стимул винної поведінки [15, с. 17].

В.В. Лунєєв сформулював чітку схематичну структурну модель прояву мотивації злочину, що, на думку автора, становить внутрішній зміст генезису злочинної поведінки, а саме: формування й актуалізація потреби або іншого чинника; виникнення й становлення конкретного мотиву; цілеутворення (цілепокладання) або вибір мети; вибір шляхів, засобів, способів досягнення злочинної мети; прогнозування можливих дій, бажаних і небажаних наслідків (у тому числі й можливості кримінального покаран-

ня); прийняття рішення діяти; здійснення контролю й корегування дій; аналіз наслідків, що настали (порівняння досягнутого з бажаним); розкаяння або розроблення захисних засобів і мотивів протидії заكونу [16, с. 4].

Також для дослідження особи злочинця необхідно встановити мотивацію, що включає в себе всі види спонукань: мотиви, потреби, інтереси, прагнення, цілі, потяги, мотиваційні установки або диспозиції, ідеали тощо [17, с. 142]. Мотивація складається з різномірних процесів, що здійснюють функцію саморегуляції поведінкового акту [18, с. 114].

На думку М.Ф. Кузнєцова, мотивація – це комплекс мотивів (рідше один мотив), що як спонукання предметно аналізується на досягнення певних цілей за допомогою вчинення певних дій (бездіяльності) і виступає причиною поведінки особи [19, с. 3].

Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань може вчинятися лише умисно, за наявності саме прямого умислу, оскільки злочинець чітко усвідомлює характер своїх дій. Особа злочинця свідомо відмовляється від свого права звернутися до компетентних органів (суд, правоохоронні органи тощо) для спонукання боржника реалізувати наявне зобов'язання, а здійснює дії для самостійної «розправи» з боржником, для отримання швидкого результату.

Мотив визначає поведінку особи не сам по собі, а лише в поєднанні та у зв'язку з кінцевою метою відповідних дій.

Визначення мотиву дає розуміння, навіщо злочинець вчиняє ту або іншу дію, мета – це кінцевий результат, якого особа має досягти.

Кінцевий результат для злочину, передбаченого ст. 355 КК України, – це отримання відповідних благ (речей, грошей тощо) від виконання або невиконання потерпілим цивільно-правових зобов'язань. Мотив – це саме примушування особи здійснити відповідні дії для виконання або невиконання цивільно-правових зобов'язань, оминувши відповідні органи (суд, прокуратуру, органи Міністерства внутрішніх справ України тощо) з різних причин (швидкість досягнення результату, прикриття наявності вказаного зобов'язання з метою приховання відповідної інформації від податкової, митної служби тощо). Дослідження кримінальних проваджень дало підстави зробити висновок, що певна категорія осіб, які вчинили цей злочин, приховують справжні мотиви, прагнучи ухилитися від кримінальної відповідальності або сподіваючись на пом'якшення покарання.

Відповідно до п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності», якщо винна особа, застосовуючи відповідні погрози чи насильство, не керується корисливим умислом, а вчиняє дії з метою примусити потерпілого до виконання чи невиконання цивільно-правового зобов'язання, то ці дії належить кваліфікувати за відповідною частиною ст. 355 КК України.

Таким чином, законодавець вказує, що якщо особа злочинця під час вчинення злочинних дій керу-

ється корисним умислом, то такі дії не можуть кваліфікуватися як злочин, передбачений ст. 355 КК України.

Слід зазначити, що поведінка особи детермінується, як правило, декількома мотивами, які знаходяться в ієрархічному взаємозв'язку, тобто вона є полімотивованою. Один із мотивів може бути провідним, не завжди пов'язаним із задоволенням корисних потреб.

Аналіз слідчо-судової практики свідчить, що переважна більшість досліджених матеріалів кримінальних проваджень зазначеної категорії не містить відомостей щодо мотиву вчинених злочинів. А відповідно, немає можливості достовірно, у процентному співвідношенні, вказати мотиви злочину, передбаченого ст. 355 КК України.

Проведений аналіз характеристики особи, яка вчинила примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, дає можливість отримати криміналістичний портрет злочинця, для якого характерні такі якості:

- чоловіча стать (домінуюча ознака);
- середній вік – 25–45 років; невисокий рівень серед злочинців старше 45 років пов'язаний із тим, що цій категорії притаманна більша обережність під час вчинення злочинних дій, що підвищує рівень їх латентності, а також відсутність відповідних фізичних сил для можливості реалізації примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. Незначний відсоток осіб, які вчинили досліджуваний злочин у віці до 25 років, пояснюється тим, що в цивільно-правові зобов'язання вступають, як правило, особи в зрілому віці;
- повна загальна середня освіта;
- відсутність корисливої мотивації;
- наявність потреби в реалізації зобов'язання без звернення до відповідного органу влади (суду, прокуратури, органів Міністерства внутрішніх справ України тощо);
- наявність зобов'язальних відносин із потерпілим;
- у разі вчинення примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань на «замовлення» особа виконавця характеризується наяв-

ністю «злочинної кваліфікації» у вчиненні вказаного виду злочину, рецидивність злочинних дій;

- простежуються деформація свідомості, нігілістичне ставлення до законів, спотворення суспільних принципів і моральних правил життя, антисоціальні установки, глибоке моральне падіння, духовна спустошеність;
- особа злочинця прагне задовольнити власні потреби щодо реалізації потерпілим відповідного зобов'язання;
- як правило, особа злочинця, має сформований світогляд, життєвий досвід, зміцнені ділові, у тому числі й кримінальні, зв'язки, добре знає діючий порядок укладення та розірвання цивільно-правових зобов'язань.

Таким чином, дані про особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань мають основоположне значення, оскільки вони є потужною інформаційною базою, яка надасть можливість під час встановлення відповідних кореляційних зв'язків визначити інші невідомі елементи характеристики.

До переліку криміналістично-важливих завдань, реалізації яких сприяє система даних про особу злочинця в системі криміналістичної характеристики примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, відносимо такі:

- завдання зі створення базової криміналістичної моделі особи злочинця;
- завдання з оптимізації процесу розслідування та тактичного впливу на особу;
- завдання зі встановлення невідомої особи, яка вчинила злочин, та її пошуку;
- завдання з акумуляції інформації про типові ознаки особи, яка вчинила примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань, для розробки ефективної й раціональної методики розслідування;
- завдання з попередження вчинення злочину на підставі даних, отриманих від аналізу інформації про типові характерні ознаки особи, яка вчиняє злочин, передбачений ст. 355 КК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ахмедшин Р.Л. Криминалистическая характеристика личности преступника : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Р.Л. Ахмедшин. – Томск, 2006. – 48 с.
2. Поврезнюк Г.И. Криминалистические методы и средства установления личности в процессе расследования преступлений / Г.И. Поврезнюк. – М. : Юрлитинформ, 2005. – 355 с.
3. Матишевський П.С. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник] / П.С. Матишевський. – К. : Юрінком Інтер, 2000. – 272 с.
4. Курс криминалистики: Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика : в 3 т. / под ред. О.Н. Коршунова, А.А. Степанова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004– . – Т. 1. – 2004. – 683 с.
5. Колесниченко А.Н. Криминалистическая характеристика преступлений / А.Н. Колесниченко // Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. – К., 1988. – С. 29–42.
6. Белкин Р.С. Курс криминалистики: Частные криминалистические теории : в 3 т. / Р.С. Белкин. – М. : Юристъ, 1997– . – Т. 2. – 1997. – 464 с.
7. Образцов В.А. Криминалистика : [учеб. пособие] / В.А. Образцов. – М. : Юрикон, 1994. – 690 с.
8. Мельничок В.М. Криміналістична характеристика соціально-психологічних ознак особистості злочинця / В.М. Мельничок // Юридична Україна. – 2008. – № 11. – С. 97–102.
9. Жбанков В.А. Концептуальные основы установления личности преступника в криминалистике : автореф. дис. ... докт. юрид. наук / В.А. Жбанков. – М., 1995. – 45 с.

10. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : [монографія] / В.В. Тіщенко. – О. : Фенікс, 2007. – 260 с.
11. Басай В.Д. Основні напрямки та методика сучасних одорологічних досліджень / В.Д. Басай // Актуальні проблеми сучасної криміналістики : матер. міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. – Сімферополь : Доля, 2002. – Ч. 2. – 196 с.
12. Соловійова А.М. Примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань : [монографія] / А.М. Соловійова. – К. : КНТ, 2007. – 174 с.
13. Психология. А–Я : [справочник] / пер. с англ. К. Ткаченко. – М. : Фаир-Пресс, 2000. – 448 с.
14. Шепитько В.Ю. Криміналістика : [курс лекцій] / В.Ю. Шепитько. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Х. : ООО «Одиссей», 2005. – 368 с.
15. Браинин Я.М. Основание уголовной ответственности и важнейшие вопросы учения о составе преступления в советском уголовном праве : автореф. дис. ... докт. юрид. наук / Я.М. Браинин. – Х., 1963. – 32 с.
16. Лунеев В.В. Системный подход к изучению мотивации преступного поведения / В.В. Лунеев // Вопросы борьбы с преступностью. – М. : Юридическая литература, 1980. – Вып. 33. – 42 с.
17. Асеев В.Г. Мотивация поведения и формирование личности / В.Г. Асеев. – М. : Мысль, 1976. – 158 с. ; Хеккхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хеккхаузен. – М., 1986. – Т. 1. – С. 114.
18. Кузнецов Н.Ф. Мотивация преступлений и тенденций ее изменения / Н.Ф. Кузнецов // Вопросы советской криминалистики. – М., 1976. – Ч. 2. – С. 3–18.